

ДИХОТОМІЯ СОЦІАЛЬНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО В ХУДОЖНІЙ ПРАКТИЦІ ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА

Статтю присвячено концептуальному осягненню художнього простору України в аспекті взаємозв'язку дихотомії «соціальне-національне» на прикладі повісті «Ім дзвони не дзвонили» діаспорного письменника Олексі Гай-Головка. Такий аспект розкрито через опозицію «добро – зло», що моделюється в прозописемі в залежності від авторського художнього задуму, естетичного ідеалу, світобудови характеристики персонажів, способом автора бачення людини і світу.

Ключові слова: соціальні мотиви, національний простір, художній світ, дихотомія «добро – зло», тропеїзація, соносфера, кольористика.

Постановка проблеми. Творчість діаспорного письменника Олексі Несторовича Гай-Головка (1910–2006) досі перебуває поза увагою дослідників. А він народився в колишній Подільській губернії (село Писарівка), отже творчість письменника можна розглядати, скажімо, на уроках «Література рідного краю». Тому коротко зупинимось на його біографії. Перший твір надруковано письменником 1931 року в Дніпропетровському літературному журналі «Зоря» – це була поетична «Балада про Федька». Навесні 1934-го видав першу збірку поезій «Штурмові балади». У 1935 році переїхав до Києва, став членом Спілки письменників України, працював у київських часописах і видавництвах. Під впливом А. Любченка і П. Панча Олексі Гай-Головка пробує себе у прозі. Видав збірки оповідань «Світання» (1936), «Десять новел» (1937). З 1936-го працював на посаді редактора сценарного відділу Київської кіностудії. У 1940 р. переїхав до Львова, був редактором літературно-мистецького відділу радіокомітету (1940-1941). З 1941 р. – один з членів Українського Державного Правління, де займав посаду міністра інформації.

У роки Другої світової війни емігрував, перебував у таборах для переміщених осіб, працював редактором літературно-мистецького відділу журналу „Пу-Гу” (Західна Німеччина, 1946–1947), 1948-го виїхав до Британії. У 1949 році переїхав до Канади, поселився у Вінніпезі. Був співредактором газети „Український голос” (1950–1952), займався науково-дослідною діяльністю в галузі української літератури (1956–1975). У 1987 році переїхав до м. Суррей (Канада), де й помер 17 серпня 2006 року. Був членом МУРУ (Мистецький український рух), Об'єднання українських письменників „Слово”. Автор збірок поетичних творів „Штурмові балади” (Харків, 1934), „Сурмач” (Львів, 1942), трьох томів поетичних творів; збірок прозових творів „Світання” (Київ, 1936), „Десять новел” (Київ, 1937), „Одчайдушні” (Вінніпег, 1959); мемуарних повістей „Поєдинок з дияволом” (Вінніпег, 1950), „Смертельною дорогою” (Вінніпег, 1979; Тернопіль, 2001), „Ім дзвони не дзвонили” (Вінніпег, 1987); поем „Сон” (Вінніпег, 1984), „Коханіяда” (Авгсбург, 1947), „Скоропадський і Майдан св. Софії” (Тернопіль, 1999); літературно-критичних нарисів „Українські письменники в Канаді” (Вінніпег, 1980, 1997).

Мета нашої статті полягає в аналітичній площині розкрити художній світ соціального, змодельованого О. Гай-Головком в повісті «Ім дзвони не дзвонили» і спроектованого на національний простір України; через бінарну опозицію «добро – зло», стратифікаційні компоненти вийти на авторське версіювання перемоги світлого, радісного, щасливого.

В означеному прозовому творі йдеться про старанно засекречене більшовиками «розкуркулення» і штучний голодомор українців. Сповнений антитез, світ героїв дешифрує стратифікаційну структуру суспільства: зло свідомо чинить вища влада, а низи, прості селяни та їхні діти, покійно виконують указівки згори, прирікаючи себе на голодну смерть. Прозаїк у такий спосіб заакцентує, що патову ситуацію на селі створили верхи, влада свідомо відвернулася від людського горя, замість того, щоб оголосити всенародну підтримку голодуючим. І цей нелюдський моральний чинник є наслідком антигуманної практики за принципом людина людині вовк.

Автор зобразив події, що відбуваються у селі Світлому. Всюжетній лінії чітко виокремлюється опозиція добро – зло, правда і кривда, життя і смерть. Світ зла уособлений в образі голови сільради Яська Хлистуна, двадцятип'ятитисячника Льоньки Волкова, уповноваженого ДПУ Давида Резніка, гепоушника Міші Голдіна («з великим револьвером при боці»), голови колгоспу «Заможне життя» Кліма Холодного («ніби прибитий мішком з-за тину»), а також в образі «ледачого елемента», що не бажає працювати біля землі, постають колишні комнезамівці, комсомольці Петро Вареник, Степан Хвалебний, Семен Баранюк, рудоволосий Яша Задов («їх було четверо найнебезпечніших прислужників більшовицької влади»). «Буксирні бригади» відбирали в людей не лише хліб, а й усе істивне. Замахнулися і на святиню – православний храм, грабуючи все, що бачили. Такий наказ влади. Позитивними героями (світ добра) в повісті є отець Никифір, його син Борис, дівчина-сирота Ганна, паніматка Лукія, баба Юстинка. На відміну від інших

письменників, О. Гай-Головко своїх головних героїв «допровадив» до успішного фіналу. Вони пережили голод, репресії, а Борис і Ганнуся подалися до Києва в пошуках щастя.

І досі відсутнє жанрове дефініціювання. Сам письменник обумовився лише підзаголовком «події великого голоду». Відтак дослідниця Ганна Воронець в «Українському голосі» називає твір О. Гай-Головка, то «книгою спогадів», то «динамічним романом» [1, 3]. Літературознавець В. Жила також вважає, що письменник написав роман [4, 4]. Коли ж спиратися на класичні визначення, роман – це епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, де широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів численних персонажів [5, 592]. Отже, роман передбачає великий епічний розмах. Цього в творі О. Гай-Головка немає. Тому В. Мацько слушно резюмує, що є «підстави кваліфікувати «Їм дзвони не дзвонили» як соціальну повість. Не можна назвати твір і документально-публіцистичним, як це робить П. Сорока, позаяк автор не подає жодного документа» [6, 193].

Події у творі розгортаються від свята Преображення Господнього (19 серпня 1932 року) до весни 1933-го. Упродовж дев'яти місяців (чітко визначені автором часові межі) українськими селами прокотилася хвиля смерті, «косовиця» штучного мору, що спричинила мільйони жертв. Літературознавець Яр Славутич писав: «Щоб знищити зрілу українську націю і повернути її в стан несвідомої аморфності, а потім зрусифікувати, новітні імперіалісти провели деструкцію двома напрямками: 1. Ліквідація еліти, мозку нації. 2. Ліквідація селянства, основи нації» [8, 13].

Автор повісті виступив талановитим майстром портретописання. Буквально кількома штрихами йому вдається передати найсуттєвіші прикмети зовнішності, характерів своїх героїв. Персонажі, що уособлюють світ зла виходять на перший план. У такий спосіб автор ніби виносить зло на суд громадськості. Подібна авторська ілюстративність виступає антитезою до висловлювання Ж. П. Сартра, який у праці «Буття та ніщо» твердив, ніби визначальною властивістю людини є «первісний проект стати Богом» [7, 35]. Справді кожна людина прагне охопити безмірне. Силкувалися зробити це й персонажі-більшовики, активісти, що захопили владу і в 1930-х роках чинили зло у конкретному просторі під назвою Світле. Це – не що інше, як зловтішна гра – спосіб саморепрезентації буття живого. Але назва села символічно виступає антитезою темряві, що її несуть негативні персонажі, своєю антигуманною поведінкою прирікають селян на голодну смерть.

Устами позитивного персонажа – хлібороба Костура – дешифровано чорні вчинки членів «буксирної бригади», на відповідь заради чого селян морять голодом: «Тому, щоб ми забули, хто ми... Тому, щоб ми забули про нашу вкрадену волю і про все своє... І не опиралися прибудним і своїм убивцям, і були покірні в їхньому колгоспному кріпацтві» [2, 208]. Індивідуально-особистісне творення персонажами світу базується на прагненнях, бажаннях, що визначене нестримною жагою до усвідомлення мети, характеру своєї діяльності.

Шлях до того, чого прагне людина, вибирає й окреслює вона сама. Для негативних персонажів (світзла) – це виконання й перевиконання планів хлібозаготівель, визначених партією, прирікаючи селян на голодну смерть; нещадна боротьба з «куркулями» та «підкуркульниками», «ворогами народу» задля утвердження на селі революційної законності по-радянськи, а по суті утвердження тоталітарного режиму, несвободи, ворожнечі між людьми. Для позитивних персонажів (світ добра) – це прагнення і бажання якомога швидше подолати зло, повернути християнську мораль, християнські цінності, що базуються на любові до ближнього й біблійному крилатому вислові «не убий!», а головне – перебороти штучний голод. Однак, далеко не всім світлянам пощастило досягти останнього бажання, а тому соціальна диференціація, трагедія передається словами персонажа, що «людям ставало від голоду так само темно вдень, як і вночі» [2, 184].

Часовий та просторовий виміри, змодельовані в художньому світі повісті, завдяки тропеїзації чіткіше, емкіше розкривають внутрішній світ персонажів: «Балка була довга, широка й бездеревна, тільки під її верхами тяглися тернові й буркунові кущі. Вона була відкрита й тому на ній усе було видно, як на долоні. Така місцевість була небезпечною Борисові...» [2, 102]; або: «Уже було по полудні. Сонце пропливло синім небом десь три чверті свого шляху й неначе почало втомлюватися... Землею почала сунути прохолода. Борис і Ганнуся йшли вулицею босі й почали мерзнути. Йшли кроків з двадцять один від одного...» [2, 145]. А далі предметний ряд ніби вливається в простір, конкретизуючи сільський побут, соціальну атмосферу голодного року: «Вишенські садиби були подібні на світлянські: порожні, зарослі бур'яном, з обдертими хатинами, обсмиканими й обваленими дахами й перекошеними вікнами. В деяких вікнах були торби з соломою» [2, 145].

Опозиції добро і зло, темне і світле, своє-чуже О. Гай-Головком відтворені в силовому полі трагічного. Оцей трагізм людського буття присутньо увиразнюється відповідними кольорами. Із метою деталізації зображуваних реалій письменник нерідко вживає епітети «темний», «зажурений», «насуплений», «каламутний»; на чорний колір вказують й іменники темрява, ніч, вечір, тьмяність (39 разів). Оце — світ зла. Але ж візуально-художній світ предметності вказує не лише на побут світлян, а й на звичаї, традиції українського народу, спадкоємність поколінь (світ до-

бра): «Паніматка Лукія сиділа за столом під образами й пильно та неухильно дивилася на образ Божої Матері, під яким постійно, вдень і вночі, горіла невеличка зелена лямпадка. Паніматка дивилася на цю старовинну лямпадку, можливо, ще від її прапрадіда, яка з давніх-давен переходила з роду в рід, і так нарешті від паніматчиної Лукіїної матері перейшла до неї. Це була паніматчина найбільша реліквія і водночас найбільша її святість, особливо цими важкими, несамопитими й загрозливими днями» [2, 86-87]. В цьому авторському відступові розкривається центральна патріотична думка, розкрито національне почуття: збереження родової традиції, що переходила з рук в руки, від покоління до покоління споконвічних українців. У такий спосіб прозаїк зацентровує на єдності поколінь, на любові до християнських звичаїв і традицій, обрядів, любові до рідної землі, рідного порога.

Добро змодельовано кардіоцентричною концепцією: коли паніматку активісти вигнали з власної хати, її родину прийняла до себе баба Зайчиха. Борис кинув оком на комірчину, як на останній рятівний острів, і побачив, що «у кутку, під лямпадкою, стояв невеличкий столик. Уздовж стіни, що виходила на подвір'я, тяглася лава в кінці з діркою для кужеля. З другого боку під стіною була груба й коло неї невеличка плита на дві конфорки. Звичайно, в цій комірчині не було жодного ліжка й жодного стільця. На долівці була лише купа соломи...» [2, 126]. Предметний ряд вказує на умови, в яких персонажам довелося долати труднощі, боротися з голодом. Такі умови не лякали паніматку, бо головний сенс її життя, як і для дітей – побороти смерть.

Активізуючи різними художніми засобами внутрішній світ твору, письменник вдається до контрастності предметного ряду. Так, коли Борис відвідав дядька Миколу, що мешкав у сусідньому селі, то пригадав, що його хата перед колективізацією «була, як лялечка. Була світла, чиста, з побіленими стінами, з вимазаною долівкою жовтою глиною. Вся піч розмальована півниками... Стіл під час обіду чи вечері завжди був накритий саморобною скатертиною, вишитою трояндами й маками. З лівого боку коло дверей стояв мисник, наповнений різним начинням. З другого боку обидві стіни були обліплені фотокартками з усіх рідних, а між стінами з кутка дивилися з старовинних ікон Ісус Христос і Матір Божа. Під ними день-у-день і ніч-у-ніч блимала лямпадка, створюючи своїм тьмяним світлом святощі» [2, 147]. У такий спосіб письменник ще раз звертає увагу читачів на споконвічні християнські цінності, національні звичаї.

Серед предметів виокремлюється зелена лампадка – символ нескінченності життя, безперервності роду людського, своєрідний знак християнських звичаїв і традицій, чистоти духовних помислів. Ніякі голодомори, соціальні потрясіння не знищать прагнення людини до життя, пізнання світу, а життєві випробування лише зміцнюють силу волі. За різних обставин людина оцінює конкретне ставлення оточення до себе й своє відношення до близьких, знайомих.

Найкращим виміром такої оцінки є опозиція «добро – зло». Добро як суспільна цінність знаходить вияв в соціальній злагоді, громадському спокої, відсутності кризових явищ. Головні герої – Борис, Ганнуса – переживши голодомор, тікають (від зла та неспокою, від чужого світу) до Києва, бо їм, дітям «ворогів народу», в цьому соціальному середовищі немає місця. Покинувши рідну прабатьківську землю, молоде подружжя мріє знайти щастя, своє місце в світі. Чи настане злагода, внутрішній спокій, гармонія в їхніх душах після травня 1933 року? Таке питання залишається поза авторською уявою. Усе залежатиме від подальших обставин, бо «майбутнє – царство небесне», недосягне навіть уяві. Реальне – оцей день, оця хвилина, що ось зараз стане «минулим». Радій нею! Вона – єдина реальність...Що це – екзистенціалізм?», – розмірковує Докія Гуменна [3, 504]. Внутрішній, прихований світ, стан душі – це екзистенційне. Він передається автором через компонент предметності. Відтворена візуальна предметна конкретика слугує своєрідним декодуванням інформації. Вибір автором предмета і введення в художній твір є прийомом виконання міметичних завдань.

Окремі сторінки повісті «Їм дзвони не дзвонили» втрачають свою художню цінність, коли автор удається до публіцистичного викладу подій. На це звернув увагу, зокрема, Яр Славутич [8, 482]. Однак, на нашу думку, такий прийом письменник використовує не тому, що добре обізнаний із подіями, фактами тієї похмурої доби, а для того, щоб допомогти читачеві наблизитися до життєвої правди, перейнятися горем, що випало на долю України.

Своєрідну стилістичну функцію в повісті виконує пейзаж. О. Гай-Головка олюднює українську природу, використовуючи, зокрема, метафори: «Був останній тиждень серпня. Слабенькі щупальця скрадливої осені торкалися листя, білі хмари примірювали сірі запаски, сонце на заході ще малювало літній образ червоною фарбою, але у Світлому ще красувалося літо». Письменник намагається при цьому долучати читацьке сприйняття (слух, зір) через зображення головних персонажів, як і вплинути на емоції реципієнта, навести до прекрасних спогадів про рідні простори, прабатьківську землю, через екзистенційне, внутрішній світ пробудити національні симпатії, чуття приналежності до певного етносу, власної історії.

Через візуальний предметний ряд, соносферу, кольористику, часові та просторові виміри передається внутрішній світ художнього твору, літературних персонажів. Скажімо, у прозописемі

О. Гай-Головка чорний колір згадано 39 разів, однак він автором «компенсується» антитезою – назвою села Світле. Письменник інтригує читача, не зацентровуючи географічного розташування села, ніби приховуючи просторовий вимір. Це – своєрідна вказівка на простір всієї України, адже трагічні події відбувалися в десятках тисяч сіл, подібних до Світлого. У Світлому творяться чорні справи. В контрастному плані О. Гай-Головка чітко змальовує людину як цілісну єдність біологічного, психічного, соціального. Розгорнута в просторі й часі система вибору постає як проблема сенсу життя, долі людини.

Отже, ілюструючи приклади, приходимо до **висновку**, що кожен письменник зображує людину в тих чи інших ситуаціях. Прикметно, що негативні персонажі також є жертвами тоталітарної системи, бо поставлені в умови вибору: хто не з нами, той проти нас. Тому й були вони слухняними виконавцями вказівок партії, забезпечуючи собі ліпший соціальний статус у суспільстві. Позитивними ж рисами наділені персонажі з нижчого соціального прошарку – споконвічні хлібороби, виховані на засадах християнського евангелізму. Їхній світ – боротьба за життя. Але такого тріумфу далеко не кожному судилося досягти, бо обставини сильніші за людину. Патріотизм змодельовано письменником в перемозі життя над смертю, адже якщо, наприклад, головна героїня роману «Марія» У. Самчука помирає, то молоде подружжя Борис і Ганнуся повсякчас прагнули віднайдення свободи. Відповідно до цього світоглядного вибору вони й намагаються відбутися в світі. Їхній світогляд – це будівництво світу в собі. Побудувавши світ у собі, літературні персонажі здобули можливість знайти його поза своїми межами і знову ж в опозиції: «Я» – «не-Я». Внутрішній світ людини «Я» виходить на простір довкілля «не-Я», себто – на простір соціального: життєдіяльності та спілкування людини з іншими. Таким чином, світ – це все суще, що є в людині та поза нею. Письменник зобразив позитивних героїв-українців патріотами, з чистою християнською совістю, а головне – духовно сильними; вони перемагають зло, перемагають обставини задля кращого майбутнього не лише для себе, а й заради процвітання України.

Список використаних джерел

1. Воронець Ганна. Книга, яка увічнила голодову трагедію в Україні / Г. Воронець // Український голос. – 1988, 28 листопада. – С.3.
2. Гай-Головка Олекса. Їм дзвони не дзвонили. / Олекса Гай-Головка. – Вінніпег, 1987. – 215 с.
3. Гуменна Докія. Дар Евдотей: іспит пам'яті / Д. Гуменна. – К.: Дніпро, 2004. – 520 с.
4. Жила Володимир. А вийти із пекла не можемо самі / В. Жила // Свобода. – 1993, 21 вересня. – С.4.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 752 с.
6. Мацько В.П. Українська еміграційна проза ХХ століття [монографія] / В. П. Мацько. – Хмельницький: ПП Дерепа І.Ж., 2009. – 388 с.
7. Табачковський В. Г. Людина. Екзистенція. Історія / В. Г. Табачковський. – К.: Наукова думка, 1996. – 123 с.
8. Яр Славутич. Дослідження та статті: у 2-х частинах / Яр Славутич. – Едмонтон : Славута, 2006. – Ч.1. – 504 с.; Ч.2. – 484 с.

Summary. This article is devoted to the conceptual art space comprehension of Ukraine in the terms of «social-national» dichotomy in diaspora writer Oleksa Hay-Holovko's story «For them the bells did not toll». This aspect is revealed through the «good-evil» opposition that is modeled in prose depending on the author's art concept, aesthetic ideal, characters characteristics, and the author's vision of the man and the world.

Key words: social motives, national space, art world, «good-evil» dichotomy, trope, sonosphere, coloring.